

УДК 347.426.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.1.48>

ДЕРЖАВА ЯК СУБ'ЄКТ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ, ЩО ВИНИКАЮТЬ З РЯТУВАННЯ ЗДОРОВ'Я ТА ЖИТТЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Ромась М.І.,*докторка філософії з права, доцентка,**доцентка кафедри приватного права**Хмельницького університету управління та права**імені Леоніда Юзькова*

ORCID: 0000-0003-3650-5409

Ромась М.І. Держава як суб'єкт зобов'язань, що виникають з рятування здоров'я та життя фізичної особи.

Загальними ознаками цивільного зобов'язання є наявність кредитора, якому належить право вимоги, та боржника, який повинен вчинити певну дію на вимогу кредитора; предметом зобов'язання є дії боржника, а об'єктом – те на, що спрямовані такі дії; зобов'язання створюється лише для учасників такого правовідношення; наявність майнового або немайнового інтересу у суб'єктів зобов'язання. Зобов'язання, що виникають з рятування здоров'я та життя фізичної особи відповідають усім вказаним ознакам, де кредитором є рятувальник, а боржником держава.

У статті досліджуються загальні ознаки цивільного зобов'язання, такі як наявність сторін зобов'язання (кредитора та боржника), предмет і об'єкт зобов'язання, обмеженість кола учасників правовідношення, а також наявність майнового або немайнового інтересу. Особлива увага приділяється зобов'язанням, що виникають із рятування здоров'я та життя фізичної особи. Автор доводить, що такі зобов'язання повністю відповідають загальним ознакам цивільного зобов'язання: рятувальник виступає як кредитор, а держава – як боржник. У цьому контексті держава наділена специфічними рисами, а саме: вона є єдиним боржником, зобов'язаним відшкодувати шкоду рятувальнику; відшкодування здійснюється з державного бюджету; підставою для компенсації є судові рішення, а розмір компенсації визначається з урахуванням реальних витрат і конкретних обставин справи. Такий підхід дозволяє розглядати дії з порятунку здоров'я і життя як підставу для виникнення цивільно-правового зобов'язання держави перед рятувальником.

У межах дослідження проведено порівняльний аналіз деліктних зобов'язань із зобов'язаннями, що виникають з рятування здоров'я та життя. Визначено спільні та відмінні риси між ними, зокрема щодо підстав виникнення, складу правовідношення, механізмів відшкодування шкоди та ролі держави як суб'єкта зобов'язального правовідношення. Зроблено висновок про самостійний характер зобов'язань з рятування, що потребують окремого правового регулювання в межах цивільного права.

Ключові слова: зобов'язання, рятування, здоров'я та життя, фізична особа, держава, відшкодування шкоди.

Romas M.I. The state as a subject of obligations arising from saving the health and life of an individual.

The general features of a civil obligation are the presence of a creditor who has the right to claim and a debtor who must perform a certain action at the creditor's request; the subject of the obligation is the actions of the debtor, and the object is the thing to which such actions are directed; the obligation is created only for the participants in such a legal relationship; the presence of a property or non-property interest in the subjects of the obligation. Obligations arising from saving the health and life of an individual correspond to all of the above features, where the creditor is the rescuer, and the debtor is the state.

The article examines the general features of a civil obligation, such as the presence of parties to the obligation (creditor and debtor), the subject and object of the obligation, the limitation of the circle of participants in the legal relationship, as well as the presence of a property or non-property interest. Particular attention is paid to obligations arising from saving the health and life of an individual. The author proves that such obligations fully comply with the general features of a civil obligation: the rescuer acts as a creditor, and the state as a debtor. In this context, the state is endowed with specific features, namely: it is the only debtor obliged to compensate the rescuer for damage; compensation is carried out from the state budget; the basis for compensation is a court decision, and the amount of compensation is determined taking into account the real costs and specific circumstances of the case.

This approach allows us to consider actions to save health and life as the basis for the emergence of a civil legal obligation of the state to the rescuer.

The study conducted a comparative analysis of tort obligations with obligations arising from saving health and life. Common and distinctive features between them are identified, in particular regarding the grounds for their emergence, the composition of the legal relationship, the mechanisms for compensation for damage and the role of the state as a subject of the binding legal relationship. The conclusion is made about the independent nature of rescue obligations, which require separate legal regulation within the framework of civil law.

Key words: obligations, rescue, health and life, individual, state, compensation for damage.

Постановка проблеми. У сучасних умовах правової реальності недостатньо врегульованими залишаються питання, пов'язані з виникненням та правовою природою зобов'язань, що виникають з рятування життя та здоров'я фізичної особи. Ці зобов'язання не мають чіткого визначення в системі цивільного права, хоча вони володіють усіма ознаками класичних зобов'язальних правовідносин. Особливої уваги потребує питання участі держави як боржника у таких зобов'язаннях, а також співвідношення зобов'язань із рятування з деліктними зобов'язаннями, з огляду на схожість механізмів компенсації шкоди. Відсутність системного підходу до правового регулювання цього виду зобов'язань ускладнює захист прав рятувальників, які зазнали шкоди під час виконання дій на благо інших осіб, особливо в умовах воєнного стану.

Метою дослідження є визначення правової природи зобов'язань, що виникають із рятування життя та здоров'я фізичної особи, а також окреслення особливостей участі держави як боржника у таких правовідносинах.

Стан опрацювання тематики. Проблематика зобов'язань, що виникають з рятування життя та здоров'я фізичної особи, залишається малодослідженою в українській правовій науці. Натомість відшкодування шкоди таких зобов'язань знайшли більш ґрунтовне висвітлення в роботах таких дослідників, як І.В. Давидова, С.Б. Булеца, Т.С. Ківалова, О.О. Отрадна, В.А. Чернат, Д.С. Шапошніков, Є.О. Харитонов, та ін. Питання участі держави як суб'єкта зобов'язального правовідношення в контексті рятування здоров'я і життя людини досі не отримало належної теоретичної розробки, що зумовлює актуальність та наукову новизну даного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Зобов'язання мають відносний характер, чим це його відрізняє від цивільних абсолютних майнових правовідносин, передусім від відносин власності, але така відмінність спирається тільки на суб'єктивний склад, не охоплюючи особливостей як змісту, так і об'єкта цих правовідносин [1, с. 8]. Зобов'язання опосередковують процес переміщення майна або інших матеріальних результатів, які також мають майновий характер, а тому вони завжди виступають як майнові цивільні правовідносини [2, с. 459]. Н.Ю. Голубева зазначає, що в основі договірних зобов'язань лежить договір між сторонами, а в основі недоговірних – наприклад, протиправна дія зобов'язаної особи (заподіяння моральної або майнової шкоди), при цьому вона вказує, що недоговірні зобов'язання іноді називають деліктними, що не зовсім точно, оскільки вони ще мають назву охоронних [3, с. 11]. Тобто у деліктному зобов'язанні обов'язок заподіювача спрямований на поновлення порушеного абсолютного права [4, с. 806]. Отже, зобов'язання як форма цивільних правовідносин мають відносний характер, що відрізняє їх від абсолютних майнових прав (зокрема, права власності) передусім за суб'єктивним складом. Водночас, вони так само мають майновий характер, оскільки опосередковують переміщення матеріальних благ. У договірних зобов'язаннях підставою є домовленість сторін, тоді як у деліктних це зазвичай правопорушення, що спричинило шкоду. Такі зобов'язання часто називають деліктними, хоча точніше їх визначати як охоронні, оскільки вони спрямовані на відновлення порушеного абсолютного права.

Інші недоговірні зобов'язання теж виникають з фактів заподіяння шкоди життю, здоров'ю громадянина, майну будь-якого суб'єкта цивільного права. За ЦК України до недоговірних зобов'язань відносяться публічна обіцянка винагороди без оголошення конкурсу або за результатами конкурсу; вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення; рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи; створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи; відшкодування шкоди; набуття, збереження майна без достатньої правової підстави. Такі зобов'язання виникають з правомірних дій, на відміну від деліктних. Таким чином, недоговірні зобов'язання в цивільному праві охоплюють ширший спектр правовідносин, ніж лише делікти, й можуть виникати не лише з протиправних, а й з правомірних дій. З цього випливає, що недоговірні зобов'язання у ЦК України охоплюють як охоронні (деліктні), так і регулятивні зобов'язання, спрямовані на захист або відновлення порушених чи несправедливо порушених майнових інтересів.

На думку Т.С. Ківалової, критерієм поділу зобов'язань є врахування характеру підстав виникнення зобов'язань, а також наявності волі, волевиявлення і правомірної або неправомірної поведінки учасників цивільних відносин [5, с. 5]. Вчена пише, що виникнення усіх недоговірних охоронних зобов'язань безпосередньо або опосередковано пов'язане із фактом завдання (виникнення) шкоди, внаслідок чого змістом цих зобов'язань є права та обов'язки, пов'язані з ліквідацією негативних наслідків завдання шкоди, які настали для потерпілого [6, с. 250]. Таким чином, зобов'язання поділяються з урахуванням підстав їх виникнення, наявності волі та поведінки учасників цивільних відносин, а усі недоговірні охоронні зобов'язання виникають у зв'язку з фактом завдання шкоди та мають на меті усунення її негативних наслідків для потерпілого.

Зобов'язання з рятування життя, здоров'я та майна складають окремий вид недоговірних зобов'язань, а саме – зобов'язання, що виникають з односторонніх правочинів. Слід погодитись з думкою про те, що зобов'язаним суб'єктом у даних зобов'язаннях є завжди лише держава [7, с. 184]. У досліджуваному виді зобов'язань шкода виникає внаслідок правомірної діяльності самого кредитора (потерпілого), саме внаслідок його направлених дій спрямованих рятування здоров'я та життя фізичної особи, тож відшкодування здійснюється за іншими правилами і в рамках інших зобов'язань, ніж зобов'язання із заподіяння шкоди [7, с. 184]. Із зазначеного випливає, що зобов'язання з рятування життя, здоров'я та майна становлять окрему категорію недоговірних зобов'язань – зобов'язань, що виникають з односторонніх правочинів, у яких єдиним зобов'язаним суб'єктом виступає держава, а шкода виникає внаслідок правомірних дій самого потерпілого (кредитора), спрямованих на рятування, тому відшкодування такої шкоди регулюється окремими нормами, відмінними від традиційних деліктних зобов'язань.

За ст. 1161 ЦК України шкода, завдана особі, яка без відповідних повноважень рятувала здоров'я та життя фізичної особи від реальної загрози для неї, відшкодовується державою у повному обсязі [8]. Умовами виникнення такого зобов'язання є: 1) наявність реальної (не уявної, такої, про яку виникло помилкове враження у того, хто здійснював рятувальні дії) загрози для здоров'я та життя фізичної особи, [9, с. 577] 2) відсутність у рятувальника повноважень (обов'язку) вчиняти рятувальні дії іншої фізичної особи дії (лікарі, професійні рятувальники не є суб'єктами) [9, с. 579], 3) спрямованість дій на рятування здоров'я та життя іншої фізичної особи [9, с. 580], 4) виникнення у рятувальника шкоди внаслідок вчинення ним рятувальних дій щодо здоров'я та життя фізичної особи [9, с. 581]. У зв'язку з цим зобов'язання, що виникають у зв'язку з порятунком життя та здоров'я фізичної особи, мають такі характерні риси: вони належать до категорії недоговірних зобов'язань; мають специфічний суб'єктний склад – заздалегідь відомою є лише одна сторона, а саме держава, тоді як інша сторона – рятувальник, який постраждав під час рятувальних дій, визначається вже після їх вчинення і набуває статусу потерпілого (кредитора); обов'язок держави у таких правовідносинах виступає як новий відносний обов'язок, що виникає замість невиконаного нею абсолютного обов'язку гарантувати реалізацію права людини на життя і здоров'я [10, с. 13]. Слід погодитись з думкою, що вчинення однією зі сторін цивільних відносин дій, спрямованих на порятунок життя, здоров'я або майна фізичної чи юридичної особи, саме по собі не створює правовідносин, і тому як особа, що вчиняє такі дії, так і та, в інтересах якої вони здійснюються, залишаються лише учасниками цивільних відносин до моменту виникнення шкоди, а суб'єктами відповідних правовідносин вони стають лише з моменту настання шкоди за умови наявності всіх елементів відповідного юридичного складу [11, с. 57]. Отже, зобов'язання, що виникають у разі завдання шкоди особі, яка без спеціальних повноважень рятувала життя чи здоров'я іншої фізичної особи, є недоговірними, мають особливий суб'єктний склад і виникають лише за наявності реальної загрози, спрямованості рятувальних дій на захист життя чи здоров'я, відсутності у рятувальника професійного обов'язку діяти, а також заподіяння йому шкоди внаслідок таких дій; держава, як заздалегідь визначений суб'єкт, несе обов'язок повного відшкодування шкоди, що постає як новий відносний обов'язок замість невиконаного абсолютного обов'язку гарантувати право на життя і здоров'я, при цьому самі рятувальні дії не породжують правовідносин до моменту настання шкоди.

У таких зобов'язаннях держава Україна виступає носієм публічної влади та діє як єдиний суб'єкт, який представляють органи державної влади. На думку О.М. Клименко, у держави є механізм інституту представництва, що є способом внутрішньої організації держави, а виразниками державного (публічного) інтересу є правомочні та зобов'язані особи, уповноважені виконувати державні функції [12, с. 6]. Як вірно пише С.Б. Булеца, при рятуванні життя та здоров'я суб'єктом зобов'язаним відшкодувати шкоду у випадку рятування здоров'я та життя є держава, об'єктом є здоров'я або життя [13, с. 91]. Науковиця називає ці зобов'язання позадоговірними або правоохоронними, адже вони не є чисто деліктними зобов'язаннями, а квазі-деліктними, тому що мають відмінності від деліктних зобов'язань по підставах та наслідках [13, с. 91]. Такі зобов'язання полягають у тому,

що рятувальник має право на повне відшкодування завданої йому шкоди, а держава зобов'язана компенсувати цю шкоду в повному обсязі (зокрема втрачений заробіток, знищене або пошкоджене майно, витрати на лікування тощо), тобто підставою для виникнення таких зобов'язань є сукупність юридичних фактів, зокрема вчинення рятувальних дій та заподіяння шкоди рятувальнику під час їх виконання [10, с. 13]. Можна дійти висновку, що зобов'язання, що виникають у зв'язку з рятуванням життя чи здоров'я, мають публічно-правову природу, оскільки держава Україна виступає єдиним суб'єктом, що діє через уповноважені органи як носій публічної влади та гаранту відшкодування шкоди; такі зобов'язання є позадоговірними, квазі-деліктними, оскільки відрізняються від класичних деліктів як за підставами виникнення (вчинення рятувальних дій і заподіяння шкоди рятувальнику), так і за наслідками – рятувальник має право на повне відшкодування завданої шкоди, а держава зобов'язана компенсувати її в повному обсязі, включаючи втрачений заробіток, витрати на лікування, знищене майно тощо.

Держава відшкодовує шкоду, за умов, що особа добровільно та безоплатно рятувала життя, здоров'я, майно іншої особи; під час цього вона отримала ушкодження, втратила майно або понесла витрати (наприклад, на лікування, ремонт речей тощо); порятунок здійснювався в умовах небезпеки або надзвичайної ситуації; було врятовано конкретне благо (життя, здоров'я, майно тощо); дії рятівника були правомірні (не спричинили додаткової шкоди або небезпеки).

Судова практика щодо зобов'язань, що виникають з рятування здоров'я та життя фізичної особи досить поодинокі. Наприклад, в одній зі справ щодо рятування майна фізичної особи Верховний Суд вказує, що законодавством не покладається на позивача обов'язок доказування вини відповідача у заподіянні шкоди; діє презумпція вини, тобто відсутність вини у завданні шкоди повинен доводити сам завдавач шкоди. Якщо під час розгляду справи зазначена презумпція не спростована, то вона є юридичною підставою для висновку про наявність вини заподіювача шкоди. Разом з тим, потерпілий має довести належними доказами факт завдання шкоди за участю відповідача, розмір завданої шкоди, а також факт того, що відповідач є заподіювачем шкоди (Постанова Верховного Суду від 06 березня 2019 року, у справі № 286/2210/16-ц) [14]. Таким чином, слід погодитись з думкою, що особливості зобов'язань, що виникають у зв'язку із заподіянням шкоди життю чи здоров'ю особи, яка рятувала майно іншої особи, полягають у тому, що права й обов'язки сторін спрямовані на відшкодування шкоди, спричиненої смертю, каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, причому така шкода може бути як матеріальною, так і моральною та підлягає повному відшкодуванню за рахунок держави; при цьому регресні вимоги до осіб, винних у завданні шкоди рятувальнику, мають специфіку і пред'являються з урахуванням аналогії закону, а також із застосуванням положень ЦК України, що регулюють наслідки створення загрози життю, здоров'ю чи майну фізичних або юридичних осіб [15, с. 8]. Шаповніков Д.С. у своїй дисертації проаналізував зміст права держави, яка відшкодувала шкоду, звернутися з регресним позовом до особи, з вини якої виникла загроза, відвертаючи яку діяв рятувальник. Так, автор зробив висновок, що у випадку відшкодування шкоди рятувальнику та його лікування за наявності злочинного створення небезпеки, до винної особи можуть бути подані два види регресних позовів: державними органами, які діють від її імені, та закладами охорони здоров'я у власних інтересах (і за певних обставин – в інтересах держави) [15, с. 20]. Отже, зобов'язання, що виникають у разі заподіяння шкоди життю чи здоров'ю особи внаслідок рятування, мають специфіку, оскільки передбачають повне відшкодування як матеріальної, так і моральної шкоди за рахунок держави, яка, у свою чергу, має право на пред'явлення регресних позовів до винної особи, що створила загрозу; такі позови можуть подаватися як державними органами від імені держави, так і закладами охорони здоров'я – у власних інтересах або в інтересах держави, причому застосування регресу ґрунтується на аналогії закону та положеннях ЦК України щодо відповідальності за створення загрози.

Висновки. Зобов'язання, що виникають у результаті рятування життя та здоров'я фізичної особи, є важливим елементом механізму правового захисту особистих немайнових благ, зокрема життя і здоров'я, які визнаються найвищими соціальними цінностями відповідно до Конституції України. Такі зобов'язання, передбачені статтею 1161 Цивільного кодексу України, належать до категорії недогівірних (у той же час, не деліктних), оскільки виникають не з правопорушення у класичному розумінні, а з факту правомірних рятувальних дій, під час яких рятувальник сам зазнає шкоди.

Особливість цих правовідносин полягає у специфіці їх суб'єктного складу: на момент вчинення рятувальних дій достеменно відомою є лише одна сторона – держава як носій публічної влади, що зобов'язана гарантувати реалізацію прав людини на життя та здоров'я. Інша сторона, а саме рятувальник, ідентифікується вже після вчинення рятувальних дій та отримання ним шкоди. Така особа, що добровільно, без відповідних повноважень або обов'язку діяв в інтересах іншої особи, вважається потерпілим (кредитором) у зобов'язанні, а держава – боржником.

З усього зазначеного вище, дійшли висновку, що держава як суб'єкт зобов'язань, які виникають з рятування здоров'я та життя фізичної особи, наділена такими ознаками: 1) держава є єдиним боржником, а кредитором виступає рятувальник, якому завдано шкоди, 2) держава відшкодовує шкоду з державного бюджету, 3) відшкодування відбувається на підставі рішення суду, 4) суд визначає розмір відшкодування, виходячи з реальних витрат і обставин справи, 5) може бути відшкодована як матеріальна, так і моральна шкода.

Держава в цьому контексті виконує не просто роль компенсаційного механізму, а виступає гарантом того, що особа, яка проявила високу громадянську свідомість і самовідданість, не залишиться сам-на-сам із наслідками отриманих травм, втрат майна чи витрат на лікування. Законодавче регулювання таких зобов'язань дозволяє забезпечити баланс інтересів між державою та особами, які діють в інтересах суспільства. Таким чином, зобов'язання держави відшкодувати шкоду, завдану під час рятування здоров'я та життя фізичної особи, є проявом не лише юридичної відповідальності за невиконання абсолютного обов'язку забезпечити безпеку громадян, а й підтвердженням того, що життя і здоров'я людини є найвищими соціальними цінностями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільне право України. Особлива частина: підручник. За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, Р.А. Майданика. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 1176 с. (3-тє вид., перероб. і доп.).
2. Цивільне право України: Академічний курс: Підруч. у двох томах. За заг. ред. Я.М. Шевченко. Т. 1 Загальна частина. Київ: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. 520 с.
3. Зобов'язальне право України (елементарний курс): навч. пос. Н.Ю. Голубєва, В.І. Дрішлюк, А.І., Дрішлюк, В.Й. Кісель, В.А. Кройтор, О.О. Кулініч, Л.Г. Лічман, В.П. Маковій, А.В. Маєвська, О.М. Нечипуренко, Л.А. Ольховик, С.В. Резніченко, Г.В. Самойленко, Є.С. Северова, О.В. Церковна, за заг. ред. С.В. Резніченка Одеса: ОДУВС, 2010. 346 с.
4. Зобов'язальне право України: теорія і практика. Навчальний посібник. О.В. Дзера, Н.С. Кузнєцова, В.В. Луць та ін; за ред. О.В. Дзери Київ: Юрінком Інтер, 1998. 912 с.
5. Ківалова Т.С. Зобов'язання відшкодування шкоди за цивільним законодавством України: теоретичні проблеми: автореф. дис... док. юрид. наук. Одеса, 2008. 40 с.
6. Ківалова Т.С. Співвідношення зобов'язань відшкодування шкоди із зобов'язаннями зі створення загрози завдання шкоди та з безпідставного збагачення. *Науковий вісник Ужгородського університету. Право*. Вип. 14. 2010. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/39271852-602a-4bf3-83ab-707c5f2ca894/content>.
7. Голубенко І.І. Держава як боржник у зобов'язаннях, які виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи. *Вісник НТУУ «КПІ»*. Політологія. Соціологія. Право. Випуск 1(57) 2023. С. 182-189. <https://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/280826/274979>.
8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
9. Шапошніков Д.С. Умови виникнення зобов'язань внаслідок рятування здоров'я та життя фізичних осіб. *Актуальні проблеми держави і права*. Вип. 22. 2004. С. 576-584. URL: <http://apdp.onua.edu.ua/index.php/apdp/article/view/1477/1362>.
10. Чернат В.А. Зобов'язання, що виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи: автореф. канд. юрид. наук. 12.00.03. Одеса, 2006. 20 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9b79e375-289c-4331-bfae-3153a1d3c325/content>.
11. Кузьмич О.Я. Правові положення щодо участі третіх осіб у зобов'язаннях, що виникають унаслідок рятування здоров'я і життя фізичної особи, майна фізичної особи або юридичної особи. *Право і суспільство*. Вип. 6. 2017. С. 54-59. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/6_2017/part_1/12.pdf.
12. Клименко О.М. Особливості правового становища держави як суб'єкта приватного (цивільного) права: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : 12.00.03, Київ, 2006. 16 с.
13. Булеца С.Б. Відшкодування шкоди при рятуванні життя та здоров'я фізичної особи. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2012. №2 (част. І). С. 90-94. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ea7c750d-8d7a-4780-ba2b-bdec21515050/content>.
14. Постанова Верховного Суду від 06 березня 2019 року, у справі № 286/2210/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80715935>.
15. Шапошніков Д.С. Відшкодування шкоди, завданої здоров'ю та життю особи, яка без відповідних повноважень рятувала майно іншої особи: автореф. канд. юрид. наук. 12.00.03. Одеса, 2005. 25 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d171b5b7-a037-48d8-a7ab-acdc91a6bb1a/content>.